

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دفتر صحافی مبارک

تبریز: فلک دانشگاه، پاساز نسیم، طبقه پائین، پلاک ۲۶

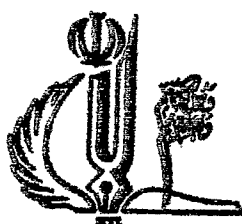
۰۹۱۴ ۱۱۵ ۰۰۴۹

دکتر: ۳۳۶ ۴۶۸۰

۰۹۱۴ ۳۱۳ ۰۰۴۹

کارگاه: ۶۵۸ ۷۷۷۸

۶۰۵۶۴

دانشگاه تهران

دانشکده ادبیات فارسی و زبان های خارجی

گروه زبان و ادبیات فارسی

پایان نامه

برای دریافت درجه دکتری در رشته زبان و ادبیات فارسی

عنوان

اشارات کلامی در آثارسنایی غزنوی

استاد راهنما

دکتر خلیل حدیدی

استادان مشاور

دکتر سیدیحیی یثربی

دکتر میر جلیل اکرمی

پژوهشگر

خدا بخش اسداللهی

خرداد ۱۳۸۶

وزارت معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه

۱۳۸۷ / ۲ / ۸

۶۵۰۶۴

تقدیم به:

ہمسفر عزیزم ...

نام خانوادگی دانشجو: اسداللهی

نام: خدابخش

عنوان پایان نامه: اشارات کلامی در آثار سنایی غزنوی

استاد راهنما: دکتر خلیل حدیدی

اسادان مشاور: دکتر سیدیحیی یشری و دکتر میرجلیل اکرمی

مقطع تحصیلی: دکتری رشته: زبان و ادبیات فارسی گرایش: - دانشگاه: تبریز

دانشکده: ادبیات فارسی و زبان های خارجی تاریخ فارغ التحصیلی: ۱۳۸۶/۳/۱۹

تعداد صفحه: ۳۸۸

کلید واژه ها: علم کلام، حدیقه الحقیقه، دیوان، مثنوی ها، مکاتیب سنایی.

چکیده: اصطلاحات و مفاهیم کلامی در آثار و افکار شعرا و نویسندگان زبان فارسی، از جمله: «سنایی غزنوی» تأثیر به سزایی، داشته است، به خصوص، شعرا و نویسندگانی که از علم کلام، بهره های فراوانی در آثار خود برده اند؛ لذا بررسی و تحقیق روی اصطلاحات و مفاهیم کلامی آنان، از جمله، «سنایی» کمک شایانی در شناخت تفکر و دیدگاه های آنان دارد. این امر وقتی نمود بیشتری پیدا می کند که بدانیم در این زمینه (تحقیق در مورد معتقدات کلامی سنایی) آثار اختصاصی و مبسوط چندانی در دست نداریم و می توان گفت: این تحقیق تقریباً از موضوعات بکر، کار نشده یا حداقل، کم کار شده تلقی می شود. در این رساله سعی بر آن است که با استفاده از منابع معتبر کلامی، موضوعات مختلف و مربوط کلامی، مطرح و پس از آن، آرا و معتقدات کلامی «سنایی» در مورد آن موضوعات، گشوده شود؛ بنا بر این مباحثی از قبیل: توحید، امامت، ایمان، علم و معرفت، قرآن، بهشت و جهنم، امر به معروف و نهی از منکر، جبر و اختیار و... با بهره گیری از منابع معتبر و قابل دسترس کلامی و نیز آثار وی (حدیقه الحقیقه، دیوان، مثنوی ها و مکاتیب) از موضوعاتی است که در این پایان نامه طرح گردیده است، بدان منظور که بتوان به دیدگاه های راستین او در موضوعات کلامی پی برد.

روش تحقیق در این رساله، به صورت کتابخانه‌ای بوده است و تلاش بر آن بوده که دایرهٔ شمول آن وسیع تر باشد؛ در این روند، سعی شد به هرمنبعی که به نوعی با مباحث کلامی مرتبط و در دسترس باشد، رجوع شود و از لایه‌های مختلف آن منابع، آنچه مربوط به موضوعات رساله می‌شود، استخراج گردد و پس از طرح دیدگاه‌های «سنایی» در آن مباحث، مقایسه‌ای بین نظرات قدما و «سنایی» صورت گیرد.

این تحقیق بیش از آنکه در اثبات یا رد دیدگاه‌های کلامی بین قدما و «سنایی» باشد، به دنبال طرح دیدگاه‌های کلامی متکلمان «معتزله»، «اشاعره»، «شیعه» و فرقه‌هایی از این قبیل و نیز یافتن آرا و اندیشه‌های کلامی «سنایی» در زمینهٔ موضوعات مطرح شده در آثار وی بوده است.

ابتدایی یا پیشرفته بودن عقاید کلامی «سنایی» خود به خود مشخص خواهد شد. گفتنی است که در بسیاری از موارد مشاهده می‌شود که وی به سبب عدم تعصب و به قصد تقریب مذاهب، به خصوص، دو مذهب «اشعری» و «شیعه»، با نهایت روشن بینی، به معتقدات کلامی آنان احترام می‌گذارد و حتی سعی می‌کند عقاید آن دو فرقه را، با وجود تضادهایی بین آن‌ها، با یک دیگر جمع کند؛ البته، در بعضی از این تقریب‌ها موفق بوده است.

با توجه به نو بودن نسبی موضوع، این تحقیق می‌تواند کمک مناسبی برای تحقیقات بعدی باشد و محققان بعدی می‌توانند با مراجعه به منابع دیگری که در دسترس بنده قرار نداشته و نیز با طرح موضوع یا موضوعاتی که از قلم افتاده، در جهت رفع نقایص پژوهش حاضر تلاش نمایند.

پیشنهادی شود در مورد موضوعات و مباحثی که «سنایی» با طرح آن‌ها، سعی می‌کند، معتقدات کلامی دو فرقه «اشعری» و «شیعه» را به یک دیگر نزدیک سازد، بیشتر پرداخته شود تا قدم‌هایی در زمینهٔ اثبات فرضیهٔ این رساله (تقریب دو مذهب شیعه و اشاعره) برداشته شود.

فهرست مطالب

صفحه

پیشگفتار.....	۱
فصل مقدماتی.....	۳-۵۰
۱- مقدمه.....	۳
۱-۱- راه های وصول به حقیقت.....	۳
۱-۲- تعریف علم کلام.....	۴
۱-۳- پیدایش بدعت.....	۵
۱-۴- فرق علم کلام با فلسفه.....	۶
۱-۵- علت پیدایش علم کلام.....	۷
۱-۶- وجه تسمیه علم کلام.....	۷
۱-۷- موضوع علم کلام.....	۹
۱-۸- کلام جدید.....	۹
۱-۹- تاریخ تفرق وجدایی مسلمانان.....	۱۰
۱-۱۰- علل گسترش بحث های اعتقادی.....	۱۲
۱-۱۰-۱- داستان پیدایش شیعه.....	۱۳
۱-۱۰-۲- تفرقه دوّم.....	۱۴
۱-۱۰-۳- پیدایش مرجئه.....	۱۵
۱-۱۰-۳-۱- بررسی اندیشه ارجاء.....	۱۶
۱-۱۰-۳-۲- فرق مرجئه.....	۱۸
۱-۱۰-۳-۳- موضع شیعه در برابر مرجئه.....	۱۸
۱-۱۰-۴- طرح جبر و اختیار.....	۲۰
۱-۱۰-۵- ظهور معتزله.....	۲۱
۱-۱۰-۵-۱- کلام اسلامی و عقل گرایی یونانی و الهیات مسیحی.....	۲۲
۱-۱۰-۵-۲- اصول عقاید معتزله.....	۲۵
۱-۱۰-۵-۳- عقاید فرعی معتزله.....	۲۷
۱-۱۰-۵-۴- فرق معتزله.....	۲۸

۲۸.....	۵-۵-۱۰-۱-ادوار معتزله.....
۲۸.....	۱-۵-۱۰-۱-پیشرفت های معتزله.....
۲۹.....	۲-۵-۱۰-۱-معتزله در روزگار مأمون.....
۳۱.....	۳-۵-۱۰-۱-زوال معتزله.....
۳۲.....	۶-۱۰-۱-مناسبت های شیعه و معتزله.....
۳۲.....	۷-۱۰-۱-اشاعره.....
۳۵.....	۱-۷-۱۰-۱-فهرست عقاید اشعری.....
۳۶.....	۸-۱۰-۱-اوضاع عقاید و مذاهب در دوره سنایی.....
۳۸.....	۹-۱۰-۱-وضع علم کلام در دوره سنایی.....
۴۰.....	۱-۹-۱۰-۱-محمد غزالی و علم کلام.....
۴۱.....	۲-۹-۱۰-۱-تأثیر علم کلام در شعر فارسی.....
۴۵.....	۱۰-۱۰-۱-وجوه تشابه فلسفه ناصر خسرو و حکمت سنایی.....
۴۶.....	۱۱-۱۰-۱-حکیم سنایی غزنوی.....
۴۶.....	۱-۱۱-۱۰-۱-آثار سنایی.....
۴۸.....	۲-۱۲-۱۰-۱-مذهب سنایی.....
۵۱.....	منابع و مأخذ مقدمه.....
۳۴۱-۵۶.....	فصل اوّل.....
۵۷.....	اجل.....
۵۸.....	ارجاء.....
۵۹.....	۱- سنایی و ارجاء.....
۶۰.....	استدراج.....
۶۰.....	۱- سنایی، املاء و استدراج.....
۷۸-۶۱.....	امامت.....
۶۱.....	مقدمه.....
۶۱.....	۱- امامت.....
۶۱.....	۱-۱- وجوب امامت.....
۶۲.....	۲-۱- دلایل سمعی وجوب امامت.....
۶۲.....	۳-۱- دیدگاه امام محمد غزالی.....

- ۶۳..... ۱-۴- عصمت امام.....
- ۶۳..... ۱-۵- دلایل معصوم بودن امام از نظر شیعه.....
- ۶۴..... ۱-۶- منصوص بودن امام.....
- ۶۴..... ۱-۷- افضلیت امام.....
- ۶۴..... ۱-۸- تعیین امام پس از رسول الله (ص).....
- ۶۶..... ۱-۹- صاحب الزمان (عج).....
- ۶۶..... ۲- سنایی و امامت.....
- ۶۷..... ۲-۱- تصریح به نیابت علی (ع) از پیامبر اکرم (ص).....
- ۶۸..... ۲-۲- اشاره به آیات یا احادیث دال بر امامت علی (ع).....
- ۶۹..... ۲-۳- افضل بودن علی (ع).....
- ۷۰..... ۲-۴- ارادت خاص به علی (ع).....
- ۷۳..... ۱-۵- ارادت به شیعیان راستین.....
- ۷۳..... ۲-۶- اعتقاد به لعنت.....
- ۷۴..... ۲-۷- دعوت به شیعه گری.....
- ۷۴..... ۲-۸- تقابل شیعی و اموی.....
- ۷۴..... ۲-۹- متهم شدن سنایی به تفضیل علی (ع).....
- ۷۵..... ۲-۱۰- قائل شدن به عصمت غیر پیامبر.....
- ۷۵..... ۲-۱۱- اولوالامردانستن پادشاه.....
- ۷۵..... ۲-۱۲- رعایت ترتیب خلفای راشدین.....
- ۷۶..... ۲-۱۳- اعتقاد به ظهور مهدی (عج).....
- ۷۸..... نتیجه.....
- ۸۶-۷۹..... امر به معروف و نهی از منکر.....
- ۷۹..... ۱- نظر معتزله.....
- ۸۰..... ۲- شرایط امر به معروف و نهی از منکر.....
- ۸۳..... ۳- سنایی و امر به معروف.....
- ۸۳..... ۴- سنایی و نهی از منکر.....
- ۸۵..... ۵- قوه اجرایی دین.....
- ۸۶..... یادداشت.....
- ۱۱۳-۸۷..... ایمان.....
- ۸۹..... ۱- دیدگاه غزالی.....

- ۲- نسبت ایمان و اسلام..... ۸۹
- ۳- ازدیاد و نقصان ایمان..... ۹۱
- ۴- ایمان مرتکبان کبیره..... ۹۲
- ۵- سنایی و ایمان..... ۹۳
- الف- بحث شرعی..... ۹۴
- ۱- ایمان در لغت و اصطلاح..... ۹۴
- ۲- اقراریه زبان..... ۹۶
- ۳- عمل به ارکان..... ۹۶
- ۴- متعلقات ایمان..... ۹۶
- ۵- شروط ایمان..... ۹۷
- ۶- پرده های ایمان..... ۹۸
- ۷- ویژگی های ایمان کامل..... ۹۸
- ۸- افزایش و کاهش ایمان..... ۹۹
- ۹- ایمان مایه رستگاری..... ۹۹
- ۱۰- موانع تحقق ایمان کامل..... ۱۰۰
- ۱۱- اسلام..... ۱۰۲
- ۱۲- نسبت اسلام و ایمان..... ۱۰۳
- ۱۳- کفر، فسق و نفاق..... ۱۰۳
- ب- بحث عرفانی..... ۱۰۴
- ۱- حجاب کفر و ایمان..... ۱۰۵
- ۲- جانان مقصد کفر و ایمان..... ۱۰۵
- ۳- نسبت ضلالت با هدایت..... ۱۰۶
- ۴- بقا بعد از فنا..... ۱۰۶
- ج- فضایل اخلاقی..... ۱۰۷
- ۱- خوف..... ۱۰۷
- ۲- رجا..... ۱۰۷
- ۳- صبر..... ۱۰۸
- ۴- توکل..... ۱۰۹
- ۵- رضا..... ۱۱۰

۱۱۰	۶- محبت
۱۱۱	۷- تسلیم
۱۱۲	نتیجه گیری
۱۱۳	یادداشت ها
۱۱۴	بدعت
۱۱۴	۱- بدعت گذاران
۱۱۵	۲- سنایی و بدعت
۱۳۷-۱۱۷	بهشت و دوزخ
۱۱۸	۱- دیدگاه شیعه
۱۱۸	۲- سنایی، بهشت و دوزخ
۱۲۳	۳- مسئله ورود همگان به جهنم
۱۳۵	۴- فلسفه ورود مؤمنان به جهنم
۱۳۵	۵- حکمت ورود مؤمن به جهنم
۱۳۶	نتیجه
۱۳۶	یادداشت
۱۳۸	تجسم اعمال
۱۳۸	۱- سنایی و تجسم اعمال
۱۴۰	تحقیق در دین
۱۴۱	تشبیه
۱۴۳	تعطیل
۱۴۴	تفرقه
۱۴۶	تکلیف
۱۴۸	توبه
۱۴۹	۱- سنایی و توبه
۱۶۹-۱۵۱	توحید
۱۵۱	مقدمه
۱۵۱	۱- اثبات واجب
۱۵۲	۲- مراتب توحید

- ۱۵۲..... ۲-۱-توحید ذاتی
- ۱۵۳..... ۲-۲-توحید صفاتی
- ۱۵۴..... ۲-۳-توحید افعالی
- ۱۵۶..... ۲-۴-توحید در عبادت
- ۱۵۷..... ۳-سنایی و صفات الهی
- ۱۵۷..... ۳-۱-سنایی و صفات ثبوتیه
- ۱۵۷..... ۳-۱-۱-قدرت
- ۱۵۸..... ۳-۱-۲-علم
- ۱۵۸..... ۳-۱-۲-۱-قدم علم حق، تعالی
- ۱۵۹..... ۳-۱-۳-حیات
- ۱۵۹..... ۳-۱-۴-اراده
- ۱۵۹..... ۳-۱-۵-ادراک
- ۱۶۰..... ۳-۱-۶-قدم
- ۱۶۱..... ۳-۱-۷-تکلم
- ۱۶۲..... ۳-۱-۸-صدق
- ۱۶۲..... ۳-۲-سنایی و صفات سلویه
- ۱۶۳..... ۳-۲-۱-نفی ترکیب
- ۱۶۳..... ۳-۲-۲-رد جسمائیت
- ۱۶۴..... ۳-۲-۲-۱-سنایی و عرش
- ۱۶۵..... ۳-۲-۳-نفی محل حوادث بودن
- ۱۶۵..... ۳-۲-۴-سنایی و رؤیت
- ۱۶۶..... ۳-۲-۵-نفی شرک
- ۱۶۷..... ۳-۲-۶-تعاد صفات با ذات
- ۱۶۸..... ۳-۲-۷-نفی فقر
- ۱۶۸..... نتیجه گیری
- ۱۷۰..... ثواب و عقاب
- ۱۷۱..... ۱- سنایی، ثواب و عقاب
- ۱۸۷-۱۷۳..... جبر و اختیار
- ۱۷۵..... ۱- قضا و قدر

- ۲- علمای امامیه و جبر و اختیار ۱۷۶
- ۳- ناصر خسرو و رد جبر ۱۷۶
- ۴- دیدگاه سنایی ۱۷۷
- الف رد اختیار ۱۷۷
- ب- پذیرش اختیار ۱۸۱
- ج- فضایل اخلاقی ۱۸۳
- د- امر بین الامرین ۱۸۵
- نتیجه ۱۸۷
- چهار تکبیر ۱۸۸
- حسن و قبح ۱۹۲-۱۸۹
- ۱- سنایی و حسن و قبح ۱۹۰
- خذلان ۱۹۳
- خیرو شر ۲۰۱-۱۹۵
- ۱- نظر معتزله ۱۹۵
- ۲- دیدگاه اشاعره ۱۹۵
- ۳- نظرگاه شیعه ۱۹۵
- ۴- غزالی و اتقان صنع ۱۹۶
- ۵- سنایی و خیرو شر ۱۹۷
- ۶- دیدگاه شیعه گرایانه سنایی ۱۹۹
- دعا ۲۰۸-۲۰۲
- ۱- شرایط استجاب دعا ۲۰۲
- ۲- سنایی و دعا ۲۰۳
- رای و قیاس ۲۰۹
- رزق ۲۱۰
- ۱- سنایی و رزق ۲۱۱
- رعایت اصلح ۲۱۴
- روح ۲۲۰-۲۱۶
- ۱- نظر سنایی در مورد روح ۲۱۸

۲۲۰	یادداشت
۲۲۱	سطح درک حیوانات و جمادات
۲۲۳	سعادت و شقاوت
۲۲۴	سنت الهی
۲۲۴	۱- سنایی و سنت الهی
۲۲۶	شفاعت
۲۲۷	۱- سنایی و شفاعت
۲۲۹	شق صدر
۲۳۳-۲۳۰	شکر
۲۳۱	۱- فوائد شکر
۲۳۲	۲- سنایی و شکر
۲۳۴	صراط
۲۳۷	عجز
۲۳۸	عدل
۲۴۱	عصمت
۲۴۳	۱- سنایی و عصمت
۲۵۳-۲۴۴	عقل
۲۴۵	۱- نقش عقل در تشخیص حسن و قبح
۲۴۶	۲- سنایی و عقل
۲۵۰	۳- جایگاه عقل در حدیقه
۲۵۱	۴- سرزنش عقل
۲۵۲	۵- ارزش و اعتبار عقل
۲۸۰-۲۵۴	علم و معرفت
۲۵۴	۱- مقدمه
۲۵۴	۱-۱- سرچشمه علوم و معارف
۲۵۵	۲- سنایی و علم
۲۵۶	۱-۲- تفاوت عالم و جاهل
۲۵۷	۲-۲- خطه علم و رای خط و حرف

- ۲۵۷..... ۲-۳- ورود علم به جان به مقتضای وقت
- ۲۵۸..... ۲-۴- بی طرفی و بیطرفی علم
- ۲۵۸..... ۲-۵- زیان علم
- ۲۵۹..... ۲-۶- موانع تحصیل علم
- ۲۶۰..... ۲-۷- رابطه علم و عمل
- ۲۶۲..... ۲-۸- فوائد و آثار عمل
- ۲۶۳..... ۲-۹- ارزش گذاری علم و عمل
- ۲۶۵..... ۲-۱۰- علم و حلم
- ۲۶۵..... ۳- سنایی و انواع علوم
- ۲۶۶..... ۳-۱- سنایی و علوم دینی
- ۲۶۸..... ۳-۲- آمیزش طریقت با شریعت
- ۲۶۸..... ۳-۳- سنایی و علم طب
- ۲۶۹..... ۳-۴- سنایی و تعبیر رؤیا
- ۲۷۰..... ۳-۵- سنایی و فلسفه
- ۲۷۱..... ۳-۶- سنایی و شعر و شاعری
- ۲۷۲..... ۳-۷- سنایی و نجوم
- ۲۷۲..... ۴- سنایی و معرفت
- ۲۷۳..... ۴-۱- معرفت نفس مقدمه معرفت الله
- ۲۷۴..... ۴-۲- معرفت حقیقی خاص دل آدمی
- ۲۷۴..... ۴-۳- معرفت الله راز آفرینش
- ۲۷۵..... ۴-۴- معرفت الله بالله
- ۲۷۶..... ۵- انواع معرفت
- ۲۷۶..... ۵-۱- معرفت حسّی
- ۲۷۶..... ۵-۲- معرفت عقلی
- ۲۷۷..... ۵-۳- معرفت تقلیدی
- ۲۷۸..... ۵-۴- معرفت شهودی
- ۲۷۸..... ۶- معرفت ذات الله تعالی
- ۲۸۰..... نتیجه گیری
- ۲۸۱..... عوض

۲۸۲.....	۱- سنایی و عوض.....
۳۰۲-۲۸۳.....	قرآن.....
۲۸۳.....	مقدمه.....
۲۸۳.....	بی نظیری قرآن.....
۲۸۳.....	۱- تحدی.....
۲۸۴.....	۲-۱- اعجاز قرآن.....
۲۸۵.....	۲-۱- اهمّ وجوه اعجاز.....
۲۸۶.....	شرایط فهم و بهره مندی از قرآن.....
۲۸۶.....	۱- قرآن و پاکی.....
۲۸۸.....	۲- قرآن و عقل.....
۲۸۹.....	۳- مشابّهات قرآن.....
۲۹۱.....	۴- سنایی، تفسیر و تأویل قرآن.....
۲۹۲.....	۴-۱- باطن قرآن.....
۲۹۴.....	۵- حجاب قرآن.....
۲۹۵.....	قرآن به عنوان سند و تکیه گاه.....
۲۹۵.....	۱- قرآن و عترت دو تکیه گاه مسلمانان.....
۲۹۶.....	۲- فیض بردن همه موجودات از کلام خدا.....
۲۹۷.....	۳- قرآن ختم سخنان.....
۲۹۸.....	۴- قرآن شفاست.....
۲۹۹.....	جاودانگی قرآن.....
۳۰۰.....	انتقاد قرآن از بی عملان.....
۳۰۱.....	قدم قرآن.....
۳۰۲.....	نتیجه گیری.....
۳۰۳.....	کرامت.....
۳۰۳.....	۱- تفاوت کرامت و معجزه.....
۳۰۴.....	۲- سنایی و کرامت.....
۳۱۱-۳۰۷.....	لطف.....
۳۰۸.....	۱- مرجئه و لطف.....

۳۰۸.....	۲- سنایی و لطف.....
۳۱۲.....	لعنت.....
۳۱۴.....	متکلم.....
۳۱۵.....	مرگ.....
۳۱۵.....	۱- دیدگاه علما.....
۳۱۶.....	۲- سنایی و مرگ.....
۳۲۲-۳۱۸.....	معاد.....
۳۱۸.....	۱- اقوال و نظرات دانشمندان.....
۳۱۹.....	۲- قرآن و معاد.....
۳۱۹.....	۳- دیدگاه غزالی.....
۳۲۰.....	۴- سنایی و معاد.....
۳۲۶-۳۲۳.....	معجزه.....
۳۲۷.....	معراج.....
۳۲۹.....	ملحد.....
۳۳۰.....	منافق.....
۳۳۱.....	موحد.....
۳۳۲.....	مؤمن.....
۳۳۳.....	نبوت.....
۳۳۳.....	۱- سنایی و نبوت.....
۳۳۵.....	نظام احسن.....
۳۳۵.....	۱- سنایی و نظام احسن.....
۳۳۷.....	۲- ارتباط مرگ و نظام احسن از نظر سنایی.....
۳۳۸.....	یادداشت.....
۳۳۹.....	هدایت.....
۳۴۰.....	۱- سنایی و هدایت.....
۳۷۱-۳۴۲.....	فصل دوم.....
۳۴۳.....	ابلیس.....
۳۴۳.....	۱- ابلیس دورو.....

۳۴۵	۲- سنایی و ابلیس
۳۴۷	اشعری
۳۴۸	۱- سنایی و اشعری
۳۴۹	ثنویّت
۳۴۹	۱- سنایی و ثنویّت
۳۵۱	جبرئیه
۳۵۱	۱- سنایی و جبرئیه
۳۵۳	جبرئیل
۳۵۴	۱- سنایی و جبرئیل
۳۵۴	خوارج
۳۵۵	۱- سنایی و خوارج
۳۵۷	دهریّه
۳۵۷	۱- سنایی و دهریّه
۳۵۹	رافضه
۳۶۱	ردّه
۳۶۲	زندقه
۳۶۳	شافعیّه
۳۶۳	یادداشت
۳۶۴	شیطان
۳۶۵	شیعه
۳۶۵	۱- سنایی و شیعه
۳۶۷	صائبین
۳۶۸	مجسمه
۳۶۹	معتزله
۳۷۰	۱- سنایی و معتزله
۳۷۱	نکیرو منکر
۳۷۲	نتیجه گیری و ارائه پیشنهاد
۳۷۴	فهرست منابع و مآخذ متن رساله

پیشگفتار

بهره گیری از شعر فارسی برای تبلیغ مذهبی در اشعار «کسایی» (م. ۳۹۴ ه. ق) و «ناصر خسرو» (م. ۴۸۱ ه. ق) که حدود نیم قرن پس از «کسایی» می زیست، سابقه داشته است. اشعار «ناصر خسرو» که در تبلیغ عقاید «اسماعیلیان» است، به دست ما رسیده است و می توان محتوای مذهبی آن را ارزیابی کرد. پس از «ناصر خسرو»، «سنایی» بیش از هر شاعر دیگری به موضوعات کلامی توجه داشته است و با توجه به اینکه روی همین موضوع (معتقدات مطرح شده در آثار سنایی) کاری اختصاصی صورت نگرفته بود، به طور جدی جا داشت این کار صورت گیرد.

علاقه به بحث های کلامی، ورود فراوان مفاهیم و اصطلاحات کلامی در آثار «سنایی»، گنگ و نارسا بودن معانی بسیاری از اشعار و ابیات وی در صورت بی توجهی به مفاهیم و اصطلاحات کلامی مطرح شده در آثار وی و تشخیص ابیات درست از نادرست و اصیل از الحاقی، در صورت توجه به معتقدات کلامی او، از جمله انگیزه های بنده در انتخاب این موضوع (اشارات کلامی در آثار سنایی) بوده است.

تحقیق در زمینه موضوع رساله بدین ترتیب بوده است:

۱- بررسی و یادداشت برداری از مآخذ کلامی که آرای مذاهب مختلف دین اسلام را شامل می شد، نظیر: «بیان الادیان» از ابوالمعالی محمدحسینی علوی، «الملل والنحل» از شهرستانی، «مقالات الاسلامیین» از اشعری.

۲- مطالعه و یادداشت برداری از منابع اختصاصی مذاهب و آرای «معتزله»، مانند: «المعتزله» از زهدی حسن جارالله و «الانتصار» از خیاط.

۳- یادداشت برداری از منابع «اهل سنت»، نظیر: آثار «امام محمد غزالی».

۳- بررسی و فیش برداری از کتب کلامی شیعه امامیه، همچون: «اصول کافی» از کلینی رازی، «التوحید» از شیخ صدوق، «گوهر مراد» و «سرمایه ایمان» از عبدالرزاق لاهیجی.

۴- مطالعه و یادداشت برداری از کتب کلامی «اسماعیلیه»، نظیر: آثار «ناصر خسرو» و «کشف المحجوب» از ابویعقوب سجستانی.

۵- بررسی آثار «سنایی» (دیوان، حدیقه، مثنوی ها و مکاتیب) و یادداشت برداری از ابیاتی که به صورت اشاره یا تصریح، شامل مسائل کلامی است.

۶- مقایسه مسائل کلامی طرح شده در آثار «سنایی» با آرای گوناگون و مشخص کردن موارد اتفاق و اختلاف و نقل شواهد کافی و تنظیم مطالب به صورت الفبایی.

۷- تنظیم مقدمه شامل گفتارهایی در مورد علم کلام، تاریخ پیدایش فرقه های اسلامی و نیز اوضاع مذاهب و علم کلام در روزگار «سنایی» (قرن پنجم و قرن ششم هجری قمری) و... که امیداست در روشن کردن مطالب رساله مفید بوده باشد.

جا دارد مراتب تشکر و قدردانی خود را به استاد محترم راهنما جناب آقای دکتر خلیل حدیدی که زحمات فراوانی در راهنمایی رساله تقبل کردند و استاد فرزانه جناب آقای دکتر سیدیحیی یشربی که از ارشادهای ارزنده شان بنده را مستفید کردند و همچنین استاد بزرگوار جناب آقای دکتر میرجلیل اکرمی به خاطر تشویق و راهنمایی های بی دریغشان، تقدیم کنم؛ همچنین از همسر و پسر عزیزم که با ایثار وقت خود، کانون خانه و خانواده را به محیط مناسبی جهت فعالیت های علمی من تبدیل کردند، کمال تشکر و امتنان را دارم و از خداوند منان توفیق جبران آن را خواهانم.